

## องค์ความรู้ทางวัฒนธรรมของมหานครกรุงเทพฯ: สังเคราะห์ภาพรวม

รองศาสตราจารย์สุริชัย หวันแก้ว

### นำเรื่อง: ที่ไปที่มา

ภาวะการผันแปรที่รวดเร็วของสังคมโลกย่อมส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แม้กระทั่งวัฒนธรรมในเมืองหลวงของประเทศไทยซึ่งมีความซับซ้อนอย่างมาก จึงมีการนำเสนอมุมมองหรือแนวคิดที่ช่วยให้เกิดความเข้าใจสังคมวัฒนธรรมกรุงเทพในบริบทโลกาภิวัตน์ โดยการมองผ่านกรอบต่างๆ ของสังคมที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมกรุงเทพ ไม่ว่าจะเป็นการมองย้อนกลับไปในเรื่องของเศรษฐกิจการเมืองระดับโลก/ภูมิภาค อุดมการณ์ทางการเมืองในแง่มุมมองของชนชั้นนำและประชาชน ระบบการบริหารสถานศึกษาที่น่ากลไกตลาดเข้ามาเกี่ยวข้อง กระทั่งทำให้เกิดการแบ่งขั้วของผู้ที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย และวิถีวิทยาในการศึกษาองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นมิติใหม่ที่จำเป็น

การให้โครงการประเมินและสังเคราะห์สถานภาพองค์ความรู้การวิจัยวัฒนธรรมในประเทศไทย คณะผู้วิจัยกรุงเทพมหานครฯ แบ่งประเด็นทั้งหมดเป็น 5 ประเด็น ได้แก่

- 1.ประเด็นวัฒนธรรมการบริโภค** ศึกษาพฤติกรรมกรรมการบริโภคของคนกรุงเทพฯ อิทธิพลของสื่อต่างๆ ตลอดจนการเปรียบเทียบให้เห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น
- 2.ประเด็นวัฒนธรรมย่อยกับวัฒนธรรมชายขอบและความหลากหลายทางชาติพันธุ์** ศึกษางานวิจัยด้านชาติพันธุ์ในมิติประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ตลอดจน ความเป็ยงเบนและลักษณะของชายขอบทางเพศ เศรษฐกิจ การแพทย์ และวัฒนธรรม
- 3.ประเด็นวัฒนธรรมกับการพัฒนา** ศึกษางานวิจัยสาขาสื่อสารมวลชน สังคมสงเคราะห์ สาธารณสุขศาสตร์ ครุศาสตร์ สิ่งแวดล้อมแลทรัพยากรศึกษา สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ผังเมือง
- 4.ประเด็นศิลปวัฒนธรรม** ศึกษางานวิจัยว่ามีการพัฒนาด้านองค์ความรู้อย่างไร อิทธิพลของบทบาทในระบบการศึกษาและวิชาการ
- 5.ประเด็นอุตสาหกรรมวัฒนธรรม** ศึกษางานวิจัยที่เน้นในเรื่องของวัฒนธรรมความบันเทิง กระบวนการผลิต การสร้างสรรค์งาน

ลักษณะภาพรวมของทีมกรุงเทพฯมีจุดประสงค์ร่วมกัน คือ การสังเคราะห์งานวิจัยต่างๆ เพื่อให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมกรุงเทพ และพิจารณาผลงานวิจัยที่ผ่านมาในรอบ 10 ปีว่ามีความก้าวหน้าหรือพัฒนาในรูปแบบใด โดยเล็งเห็นว่าภาพรวมงานวิจัยสาขาสังคมศาสตร์ไม่สามารถตอบคำถามของสังคมในยุคสมัยนั้นๆได้โดยตรง ตลอดจนการกำหนดนโยบายขององค์กรและหน่วยงานต่างๆ ที่มีผลต่อรูปแบบของผลงานวิจัย ควรปรับเปลี่ยนวิถีวิทยาที่มีลักษณะเชิงซ้ำเมื่อเทียบกับความก้าวหน้า

ของกลไกตลาด สื่อมวลชน ระบบเศรษฐกิจการเมือง ที่นับวันจะทิ้งห่างงานวิจัยด้านสังคมศาสตร์ และสร้างหนทางความร่วมมือกับสาขาวิชาอื่นๆ เพื่อให้เกิดเครือข่ายความร่วมมือในการพัฒนาสังคมต่อไป

### กรอบพิจารณาภาพรวมเบื้องต้น

สถานการณ์สังคมวัฒนธรรมทุกยุคสมัยย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา เช่นเดียวกับการเคลื่อนไหวตัวของความรู้ความเข้าใจของสังคมต่อการเปลี่ยนแปลงนั้นๆ ในกรณีของกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นทั้งเมืองหลวงของประเทศและเป็นมหานครของภูมิภาคก็มีความพยายามทำความเข้าใจกรุงเทพฯ ในมิติวัฒนธรรมหลากหลายฐานและบทบาทของกรุงเทพฯ ที่มีลักษณะพิเศษนี้ ทำให้องค์กรและหน่วยงานต่างๆ จากหลากหลายสาขาอาชีพทั้งในประเทศและนานาชาติหันมาให้ความสนใจเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการให้ความหมายทางวัฒนธรรมกรุงเทพมหานครและการสร้างสรรค์องค์ความรู้วัฒนธรรมกรุงเทพฯ นับวันมีปริมาณมากและมีความซับซ้อนในการตีความ ด้วยเหตุนี้จำเป็นต้องร่วมกันตั้งข้อสังเกตเพื่อค้นหาความชัดเจนของวัฒนธรรมกรุงเทพฯ ว่าผลงานวิจัยที่ผ่านมาของแวดวงวิชาการด้านสังคมศาสตร์มีส่วนสนับสนุนองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมกรุงเทพฯ ในบริบทต่อไปนี้หรือไม่

#### 1. องค์ความรู้ทางวัฒนธรรมกรุงเทพฯ ในบริบทโลกาภิวัตน์ในบริบทร่วมสมัย

เป็นที่น่าสนใจว่า

- ระหว่างโลกาภิวัตน์ของความรู้กับความรู้ของโลกาภิวัตน์เรื่องกรุงเทพฯ นั้น อันไหนก้าวหน้าไปเร็วกว่ากัน
- ระหว่างอนาคตทางเศรษฐกิจของกรุงเทพฯ กับอนาคตทางวัฒนธรรมของกรุงเทพฯ นั้น กระแสอันไหนมีพลังและ/หรือมีความสำคัญกว่ากันในสายตาของผู้วางนโยบายทางการวิจัยของชาติและในสายตาของวงการวัฒนธรรม

ขอเสนอให้พิจารณาเรื่องและประเด็นต่างๆ ต่อไปนี้

#### 2. องค์ความรู้ทางวัฒนธรรมกรุงเทพฯ ในบริบทต่างๆ ซึ่งมีตัวกำหนด/actorsเก่าและใหม่

- ประวัติศาสตร์ร่วมสมัย
- บริบทเศรษฐกิจการเมืองโลก
- บริบทแห่งเหตุการณ์สำคัญของโลก/ภูมิภาค

#### 3. แหล่งผลิต/แหล่งสร้างองค์ความรู้ทางวัฒนธรรม

- หลักสูตรปริญญาโท/เอกและวิทยานิพนธ์/แบ่งประเภทตามความสนใจและผลประโยชน์
- อาจารย์/นักวิจัย : แบ่งตามสำนักคิด/แนวคิด
- หน่วยงานราชการ

- วารสารศิลปวัฒนธรรม เมืองโบราณ
- บริษัทที่ปรึกษาด้านการตลาด

#### 4. พลังขับเคลื่อนองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมกรุงเทพ

- นักการเมือง
- หน่วยงานราชการ
  1. นโยบายของรัฐ
    - ส่วนกลาง
    - ส่วนกรุงเทพฯ
  2. นโยบายของสถาบัน, สำนักคิดที่ผลิตความรู้/สร้างคน
  3. นโยบายธุรกิจการตลาด แหล่งทุน
  4. องค์กรพัฒนาเอกชน เช่น บางกอกฟอรัม มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย อพท.
  5. ชุมชนทั้งในแง่ชุมชนศิลปินและชุมชนผู้เสพ
  6. เครือข่าย (networks) ต่างๆ
  7. วิวาทะที่สำคัญ

#### การแสวงหารอบ/ และแนวทางในการหาความหมายที่ชัดเจนของวัฒนธรรมกรุงเทพ

1. กำหนดช่วงเวลาเป็นช่วงๆตามเหตุการณ์สำคัญของกรุงเทพมหานคร ก็จะทำให้เข้าใจในมิติของความคิดที่เกิดขึ้น การนิยามความหมายในปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในเชิงวัฒนธรรมนั้น กลุ่มผู้เข้ามากำหนดความหมายนั้นมีบทบาทกันอย่างไร ซึ่งเป็นสิ่งที่น่าให้ความสำคัญ

2. แหล่งสร้างหลักสูตรทางการศึกษามีส่วนสำคัญต่อการสร้างแนวโน้มของกระแสวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในวิทยานิพนธ์และงานวิจัยต่างๆ ในแต่ละหลักสูตรมักจะเป็นการนำเสนอการนำเอาวัฒนธรรมไปใช้ประโยชน์ ซึ่งอาจจะไม่ชัดที่เฉพาะในเชิงสังคมวิทยามานุษยวิทยาอันเป็นสิ่งที่เราต้องการเป็นสำคัญ แต่จะเป็นการนำไปสู่การดำเนินการเพื่อสนองตอบสภาพการดำรงชีวิต/การทำงาน (ส่วนใหญ่ของผู้เรียนระดับปริญญาโท จะเป็นกลุ่มของผู้ที่ทำงานแล้วเป็นส่วนใหญ่ การศึกษาที่ได้จะนำไปเพื่อตอบสนององค์กรและการทำงานของตนเอง)

3. เราต้องร่วมกันกำหนดขอบเขตของเนื้อหาให้มีความชัดเจน โดยแต่ละหัวเรื่องคณะผู้วิจัยตามหัวเรื่องย่อยนั้น สามารถเลือกแนวทางหรือประเด็นที่จะศึกษาไปตามฐานข้อมูลและระยะเวลาที่สามารถดำเนินการได้ ซึ่งการศึกษาขึ้นอยู่กับคณะผู้วิจัยจะศึกษาวิเคราะห์ในแง่มุมใดก็ได้แล้วแต่ความชอบความถนัด ทั้งนี้ให้ได้เนื้อหาของศึกษานั้นอยู่บนพื้นฐานร่วมของกรอบงานวิจัยเดียวกัน

ในฐานะที่อยู่ในสาขาวิชาวิทยาและมานุษยวิทยาเรามากจะมีมุมมองตามความเชี่ยวชาญในการมองปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นด้วยกรอบแนวคิด"วัฒนธรรม"ตามหลักวิชาการที่มีอยู่ ขณะที่ในสังคมคำว่า "วัฒนธรรม"ถูกคนในสังคมนำไปใช้ในความหมายที่หลากหลายมิติกว่าในความหมายทางวิชาการ บางครั้งได้สร้างความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนจากมิติที่แปลกหรือแตกต่างไปจากกรอบคิดในทางสังคมวิทยามานุษยวิทยา แต่ทั้งนี้บางครั้งแนวคิดทางสังคมวิทยามักจะมีมุมมองความรู้อยู่กับแวดวงตัวเอง เป็นสำคัญ อาจจะไม่สัมพันธ์กับความเป็นจริงในสังคม ในเชิงของการเคลื่อนของความรู้ของคนกลุ่มอื่นๆ สามารถเข้าถึงปรากฏการณ์ต่างๆ อันมีส่วนในการนำแนวคิดทางสังคมวิทยานั้นมีการปรับหรือระบบคิดได้มากกว่า ตัวอย่างเช่น การเคลื่อนไหวของการตลาดก็จะเป็นเรื่องของการศึกษาตลาดและพฤติกรรมของคน นำมาสู่การสร้างองค์ความรู้ทั้งแคบและกว้าง ซึ่งขึ้นอยู่กับแต่ละการนิยามซึ่งจะเป็นตัวกำหนดขอบเขต ในส่วนนี้ต้องกลับไปดูวัตถุประสงค์ของโครงการฯ ซึ่งจะเป็นการวางรูปแบบในวิธีการศึกษา ว่าต้องมีขอบข่ายในลักษณะใดบ้าง เพื่อถกเถียงและต่อรองการนิยามความหมายทางวัฒนธรรมซึ่งการตีความในความหมายของวัฒนธรรมนั้นจะมีความหมายที่แตกต่างกันไปในแต่ละส่วน ขึ้นอยู่กับอำนาจการอธิบาย ข้อมูล/ปรากฏการณ์ที่มีอยู่ ซึ่งในที่นี้คือการสร้างองค์ความรู้ที่รวมทั่วทุกสาขาอย่างพอดี เพื่อให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ในการสร้างให้เกิดการเสวนาข้ามสาขาวิชาให้เกิดขึ้นให้ได้ กลุ่มคิดทางสังคมวิทยาก็พร้อมที่จะเปิดรับความเปลี่ยนแปลงทางองค์ความรู้ที่เกิดขึ้น เพื่อนำมาสู่การถกเถียงในการนิยามความหมายทางวัฒนธรรมไว้อย่างไร การเกิดเวทีเพื่อการอภิปรายให้เกิดการนิยามให้ได้ความหมายที่มีพลังในการอธิบาย ทั้งนี้งานวิจัยที่มีลักษณะเกี่ยวข้องกันในแต่ละกลุ่มหัวข้อที่ศึกษา หากมีความซ้ำซ้อนกันในงานวิจัยนั้นก็ สามารถใช้ร่วมกันได้ ด้วยเพราะการมีพลวัตที่สูงมากทั้งในเรื่องการเคลื่อนไหว การนิยามความหมายให้กับองค์ความรู้ดังกล่าว ซึ่งถ้าหากสามารถสะท้อนให้เห็นสภาพความเป็นตัวตน ศูนย์กลางของสังคมที่แตกต่างกันไปตามขอบเขตการนิยามทั้งนี้ เพื่อให้โครงการวิจัยสามารถมีส่วนร่วมช่วยให้เกิดการสังเคราะห์องค์ความรู้ทางวัฒนธรรมที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ทิศทางของการศึกษาวิจัยนั้นเป็นไปตามสถาบันการผลิต/ สำนักคิด/ แหล่งกำหนดนโยบาย และหน่วยงานของรัฐ ซึ่งกำหนดแผนงานการศึกษาไว้ กระแสของการให้คำนิยามของสังคม ผู้ที่เกี่ยวข้องในฐานะผู้สร้างองค์ความรู้ รวมถึงผู้ที่เข้ามาเกี่ยวข้องในกระแสวัฒนธรรม บริบทของคนที่อยู่ในรุ่นก่อนๆ ที่ได้สร้างปรากฏการณ์ไว้ ตลอดจนนักคิดคนสำคัญที่ได้สร้างองค์ความรู้ไว้ ดังที่กล่าวได้ว่าเป็นลักษณะของการจัดวางบทบาทในแต่ละคน เกี่ยวกับการสร้างองค์ความรู้ ข้อวิวาทะของแต่ละคนที่ได้สังเคราะห์ร่วมกันจะปรากฏอยู่ในสังคมไทย เป็นการรับรู้ร่วมกัน ให้ความหมายร่วมกัน ในเมื่อมีการสังเคราะห์ในมิติของวิวาทะขึ้นก็จะได้ภาพที่มีพลังในการอธิบายปรากฏการณ์เกี่ยวกับการศึกษาทางวัฒนธรรมได้มากยิ่งขึ้น

## สภาพการณ์ องค์ความรู้ด้านวัฒนธรรม: ช่องว่างและภาวะซงักกัน

ดังนั้นการศึกษาวัฒนธรรมกรุงเทพฯ จึงจำเป็นต้องมีการสืบค้นทั้งข้อมูลในเชิงลึกและเชิงกว้าง เพราะว่าวัฒนธรรมกรุงเทพฯ มีกรอบอยู่ในบริบทและปรากฏการณ์ที่ซับซ้อนกว่าพื้นที่อื่นๆของประเทศ จะมีประเด็นทางความคิดที่สำคัญอยู่มากมาย ขณะเดียวกันก็มีข้อที่น่าสังเกต คือ

ประการแรก มีช่องว่าง(Gaps) มากมายระหว่างความรู้วัฒนธรรมในแวดวงตลาดและธุรกิจ วัฒนธรรมตลอดจนอุตสาหกรรมวัฒนธรรมกับความรู้วัฒนธรรมในรั้วมหาวิทยาลัยหรือในแวดวงของการส่งเสริมการวิจัยวัฒนธรรมที่เป็นอยู่

ประการที่สอง มีภาวะความซงักกันทางความคิดในวงการศึกษาค้นคว้า การขับเคลื่อนองค์ความรู้ให้ก้าวหน้าต่อไปจึงจำเป็นต้องมีการปรับปรุงวิธีวิทยาในเรื่องนี้เพื่อให้สามารถฝ่าข้ามอุปสรรคและดำเนินต่อไปในอนาคต

## การนิยามวัฒนธรรม: ความจำเป็นต้องปรับเปลี่ยน

การนิยามวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในสังคมไทย ณ ปัจจุบันนั้นมีมิติของทุนทางการตลาด ด้วยเพราะเป็นแหล่งทรัพยากรเพื่อการสรรสร้างและเพื่อการใช้วัฒนธรรมในมิติที่สนองต่อระบบตลาด ขณะที่องค์ความรู้ทางด้านวัฒนธรรมกับการสร้างผลงานเชิงวิชาการนั้นมักจะเน้นมีมิติในเชิงคุณค่ามากกว่า ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งที่จะต้องชี้ให้เห็นถึงวัฒนธรรมภายใต้กรอบของกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องทางวัฒนธรรม การเกิดเวทีทางความคิดเพื่อกระตุ้นให้เกิดวิพากษ์กันทางองค์ความรู้ทางวัฒนธรรม ระหว่างกลุ่มต่างๆที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมเพื่อเป็นการเปิดมุมมองให้เกิดการรับรู้มิติทางวัฒนธรรมร่วมกัน จึงมีความจำเป็นที่จะต้องเข้าใจและสื่อสารให้สังคมได้ทบทวนปฏิบัติการทางวัฒนธรรม เนื่องจากกระบวนการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่จากโลกาภิวัตน์นี้ส่งผลต่อเศรษฐกิจและการเมือง

แต่สิ่งที่สังคมยังขาดการทำความเข้าใจก็คือ มิติทางวัฒนธรรม ปัญหาต่างๆที่ได้กล่าวถึงข้างต้นล้วนแต่เป็นผลสืบเนื่องมาจากการไม่สร้างความกระจ่างต่อ ปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม (cultural transformation) และผลกระทบภายใต้แรงกระทบและแรงผลักดันของโลกาภิวัตน์ หากเราพิจารณาวิเคราะห์ปรากฏการณ์การตอบโต้ทางวัฒนธรรมดังกล่าวข้างต้น ย่อมช่วยให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจนต่อปัญหาความยุ่งยากที่เป็นผลลัพธ์มาจากการมองวัฒนธรรมด้วยการคิดแบบแยกขั้ว (dichotomies) อย่างตายตัวคือ ไม่ใช่ขาวก็ดำอย่างใดก็อย่างหนึ่ง การตกอยู่ในกับดักทางความคิดเช่นนี้โดยไม่แสวงหาการแก้ไข ย่อมไม่เป็นผลดีต่อชีวิตสังคมที่ยั่งยืนในอนาคต

ด้านสื่อมวลชนและวัฒนธรรมภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ เท่าที่ผ่านมามีภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ เราสามารถจะตั้งข้อสังเกตเป็นประเด็นด้านความคิดและอุดมการณ์ที่พึงพิจารณาได้สองด้าน คือ ลักษณะของอุดมการณ์ทางวัฒนธรรมและอุดมการณ์ทางการเมือง

## **บริบทด้านอุดมการณ์ทางวัฒนธรรมของยุคร่วมสมัย**

การที่กระแสโลกาภิวัตน์ในปัจจุบันมีกลไกตลาดและกิจกรรมต่างๆ โดยเฉพาะเทคโนโลยีสารสนเทศด้านเศรษฐกิจการค้าเป็นพลวัตนำ โดยมีเทคโนโลยีเป็นตัวหนุนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ที่เร่งรัดเช่นนั้น แม้แต่วิถีคิดเชิงคุณค่าซึ่งเป็นหัวใจของวัฒนธรรมทุกวัฒนธรรม ก็ย่อมได้รับอิทธิพลจากการคิดเชิงตลาดและการขายไปไม่น้อย ดังนั้นจึงไม่แปลกที่ผลลัพธ์จะมึกร้างขวางตามแนวทางการคิดในกระแสนี้ "มูลค่า" ที่ตีราคาตามตลาดย่อมจะมีความสำคัญยิ่งกว่า "คุณค่า" แบบอื่นใดทั้งสิ้น ดังนั้น คำว่า "มูลค่าเพิ่ม" (value-addedness) จึงเป็นศัพท์สูงที่นิยมกัน และได้กลายเป็นเครื่องบ่งชี้ใหม่ของการคิดที่มุ่งอนาคต

หากจะพิจารณาในเชิงวัฒนธรรมแล้ว การเคลื่อนไหวตอบสนองต่อกระแสรุกเข้ามาของโลกาภิวัตน์ในแง่กระแสนำและภาพสัญลักษณ์มีหลากหลาย แต่อาจหยิบยกอุดมการณ์ทางวัฒนธรรมที่สำคัญๆ มาพิจารณาได้ ดังนี้

### **1. กระแสการใช้ประโยชน์สูงสุดจากโลกาภิวัตน์และกระแสการตลาดทางวัฒนธรรม**

ตามแนวทางแรกนั้นเป็นการมองวัฒนธรรมในเชิงสินค้า และการมุ่งขยายวัฒนธรรมโดยหวังผลทางเศรษฐกิจ อาจเป็นทางออกที่ต้องฉวยโอกาสแบบน้ำขึ้นให้รีบตัก หรือไม่ก็เป็นแบบตกกระไดพลอยโจน แนวทางนี้อาจพิจารณาได้ว่า เป็นการแสดงถึงการรู้จักใช้ประโยชน์จากโลกาภิวัตน์หรือยอมจำนนต่อกระแสโลกาภิวัตน์ แต่จุดเด่นอันเป็นข้อที่น่าสังเกตอยู่ที่การยกให้กลไกตลาดเป็นตัวขับเคลื่อนและชี้นำ และเกณฑ์การตัดสินคุณค่าของนโยบายอยู่ที่ว่า ใครมีความเก่งกาจในการปฏิบัติเพื่อเพิ่มเม็ดเงินตามตัวจักรกลตัวนี้มากกว่ากัน

กรณีตัวอย่างเรื่องทุนวัฒนธรรม เช่น การตีความทุนทางวัฒนธรรม (cultural capital) แต่เฉพาะในแง่ของการลงทุนและการใช้งบประมาณในโครงการด้านวัฒนธรรม การมุ่งนำวัฒนธรรมมาสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ รวมทั้งการมุ่งขยายวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบ เป็นต้น หรือการกำหนดกรอบแนวคิดเรื่อง "ทุนทางสังคม" (social capital) โดยเน้นการใช้ทุนที่มีอยู่แล้วให้เกิดประโยชน์สูงสุด แม้จะมีความสำคัญในแง่ที่ว่า เป็นไปเพื่อจัดหางบประมาณแผ่นดิน หรือภาษาทางเศรษฐศาสตร์เรียกว่า เพื่อการสื่อสารทางนโยบายที่ดี สิ่งเหล่านี้แม้จะเป็นมาตรการที่จำเป็นก็ตาม แต่แนวทางการตลาดเพื่อขยายวัฒนธรรมเหล่านี้มีลักษณะเป็นเพียงปฏิบัติการเฉพาะส่วน เพราะสาธารณชนยังขาดการสำนึกถึงปัญหาโลกาภิวัตน์อันเป็นเงื่อนไขที่สำคัญยิ่ง ความคึกคักของสังคมที่เกิดขึ้นยังมีโอกาสฟูฟ่ายแต่ฉาบฉวยและยังห่างไกลจากความต้องการที่จะรับมือกับพลังอื่นๆ ที่มีใช่เป็นเพียงเม็ดเงิน

---

<sup>1</sup> แนวทางการเสริมสร้างทุนทางสังคมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554)

เอกสารประกอบการประชุมระดมความคิด วันจันทร์ที่ 8 พฤษภาคม 2549 ณ ห้องประชุมเดช สนิทวงศ์

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

และการตลาดเฉพาะหน้าเท่านั้น เพราะว่าสังคมเราอ้อมต้งการพลังแห่งแรงบันดาลใจอันสุนทรีย์ รวมทั้งความมุ่งมั่นที่จะกำหนดอนาคตร่วมกันมากกว่าที่จะเพียงปล่อยไปตามยถากรรมของกลไกตลาดโลกอย่างแน่นอน

## 2. กระแสชาตินิยมคับแคบ

อันที่จริงเป็นเรื่องธรรมดาที่ประชาชนในทุกประเทศย่อมมีความรู้สึกผูกพันกับประเทศที่ตนอยู่ ความรู้สึกรักชาติจึงเป็นเรื่องปกติ แต่อย่างไรก็ดี ในเมื่อโลกมีการติดต่อไปมาหาสู่กันมากขึ้น มีการพึ่งพาอาศัยกันมากขึ้น ความรักชาติที่เคยมีกันมา ในบางครั้งก็กลับกลายเป็นความคับแคบและกลายเป็นอุปสรรคในการดำรงตนเป็นพลโลกได้

2.1 ชาตินิยมแบบปมเชื่อง เห็นตนเองเป็นศูนย์กลาง เช่น สำนึกตนเองว่าเป็น "พี่ใหญ่" ของประเทศเพื่อนบ้าน ความนิยมกล่าวอ้างความเป็นศูนย์กลางของภูมิภาค โดยมีได้มีความตระหนักรู้เรื่องเกี่ยวกับเพื่อนบ้านหรือแม้แต่มีความสนใจจริงต่อประชาชนและวัฒนธรรมเพื่อนบ้าน บ่อยครั้งจึงเกิดเหตุการณ์ขัดแย้งทางวัฒนธรรมกับเพื่อนบ้าน กรณีภาพยนตร์ Ghost Game และ "หมากเตะ" เป็นตัวอย่างของปัญหาที่เพิ่งพิจารณาบางครั้งเป็นชาตินิยม

2.2 ชาตินิยมเชิงปกป้องตนเอง (Self-defensive nationalism) ตามแนวทางที่สองนั้น เป็นลักษณะการตอบโต้ทางวัฒนธรรมแบบปฏิกิริยา (cultural reaction) เช่น โกรธแค้นที่เสียหน้าจึงเกิดความรู้สึกรวมดั่งกรณีการประท้วงดิคชันนารีลองแมน หรือการมุ่งสร้างความสามัคคีในชาติภายใต้การระดมอุดมการณ์ชาตินิยมขึ้นมาใหม่ ซึ่งจะสามารถระดมจิตใจและอารมณ์ความรู้สึกของประชาชนได้อย่างคึกคัก บางกรณีมีลักษณะอิงความนิยมของประชาชนหรือเป็นแบบประชานิยม (populist nationalism) ดังเช่น การแก้ตำราประวัติศาสตร์ของญี่ปุ่น การที่ประเทศเพื่อนบ้านมุ่งแต่งตำราเรียนเพื่อเสริมสร้างความภูมิใจและความมั่นใจเหนือประเทศอื่น หรือกรณีสร้างภาพยนตร์อิงประวัติศาสตร์บางเรื่องที่เน้นประวัติแห่งการพิชิตเพื่อนบ้าน สมัยนั้นยังไม่มีประเทศชาติ มีแต่เมืองหรือกรุงเช่น กรุงศรีอยุธยา เมืองเชียงใหม่ ฯลฯ เพราะประเทศในฐานะของรัฐสมัยใหม่ (modern state) นั้นเพิ่งกำเนิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งราชวงศ์จักรีนี้เอง

แต่อย่างไรก็ดี แม้ปฏิกิริยาทางวัฒนธรรมที่ชาตสำนึกู้เท่าทันโลกาภิวัตน์เช่นนี้ จะทำให้รู้สึกว่าการเกิด "พลังรวม"กันอยู่บ้าง แต่ก็ไม่อาจมีพลังเพียงพอที่จะรับมือกับพลวัตอันสลับซับซ้อนของกระแสโลกาภิวัตน์ได้ ฐานความคิดที่คับแคบดังกล่าวนี้ทำให้เกิดการรับมือที่ขาดประสิทธิภาพ อันรวมถึงการรู้จักจัดวางกลยุทธ์และใช้ประโยชน์จากกระแสโลกาภิวัตน์ทางวัฒนธรรมที่มีทั้งพลังด้านสร้างสรรค์และด้านทำลายอย่างมีกลยุทธ์ได้

## 2.3 ภาวะความเสี่ยงอันตรายด้านวัฒนธรรม

มิหนำซ้ำข้อที่เพิ่งต้องพิจารณาคือ แนวทางดังกล่าวเป็นการสร้างความเสี่ยงอันตรายถึง 2 ประการทางวัฒนธรรมในระดับภูมิภาค (cultural risks) กล่าวคือ ประการแรก เป็นการส่งเสริมปมเชื่องและ

ชาตินิยมที่ถือตัวเหนือกว่าเพื่อนบ้าน ประการที่สอง อาจเป็นส่งเสริมการเติบโตใหญ่ของความรู้สึกรังเกียจ เียดฉันทหรือเกิดอคติการณ์เกลียดชังคนต่างด้าวและต่างชาติ (xenophobia) ให้กว้างขวางเข้มข้นมากขึ้น ประการที่สาม ทำให้เกิดความตึงเครียดในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ระหว่างประชาชน ดังเช่น การเกิดเหตุการณ์ “หมากเตะ” ghost game

แนวโน้มเหล่านี้จะเป็นต้นเหตุของปัญหาความขัดแย้ง และรุนแรงอันจะเป็นการบั่นทอนความสัมพันธ์ที่ยั่งยืนระหว่างกันในอนาคตได้อีกมาก สิ่งเหล่านี้มีความเปราะบาง อันอาจเป็นต้นเหตุของความรุนแรงได้ง่าย ผลกระทบที่จะเป็นแรงกระตุ้นต่อๆกันไปได้เป็นความเสี่ยงอันตรายที่หมิ่นเหม่มาก หากมีแรงผลักดันให้เกิดขึ้น ในบางกรณีมีนักการเมืองผู้ชาญฉลาดในการสร้างสถานการณ์ ดังเช่น กรณีดาราสาวสุนันท์ คงยิ่ง พูดเรื่อง “เขาพระวิหาร” ในบางกรณีแม้ผู้นำเสนอความคิดรักคนไทยหรือชาตินิยม เช่น นี้ อาจไม่มีเจตนาจะให้เป็นเช่นนั้นก็ตาม หากแต่ว่าความเป็นจริงในทางการเมืองแล้ว กระแสกล่าวโทษต่างด้าวหรือหาแพะรับบาป เช่น ชาวฉับ “ผู้ก่อการร้าย” ชาวมุสลิมที่เป็นชาวเขมรที่มีชาติพันธุ์เป็นคนจาม ชาวคริกโครมที่จับเด็กหนุ่มมุสลิมวัยฉกรรจ์จังหวัดชายแดนภาคใต้ แต่สุดท้ายผู้ถูกจับกุมได้รับการปล่อยตัวภายหลังเพราะบริสุทธิ์ นอกจากนี้คดีต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสี่จังหวัดชายแดนภาคใต้โยงโยให้เกี่ยวกับเรื่องก่อการร้าย แท้ที่จริงกลับเป็นเรื่องการเมือง

อีกกรณีคือ จากเหตุการณ์วินาศกรรมเวสต์เทรคที่ผ่านมา เมื่อ 11 กันยายน ทำให้เกิดทัศนคติต่อมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้ในแง่ลบถึงขั้นข้าราชการยกขบวนกันลาออกไม่ยอมไปปฏิบัติงานที่ภาคใต้หลายกรณี หรือแม้จับโตะกุติ ข้อหาการเผา 36 โรงเรียน แต่สุดท้ายศาลฎีกาปล่อยตัว เพราะพิสูจน์ได้ว่าเป็นผู้บริสุทธิ์และเป็นเพียงแพะรับบาป การกระตุ้นเร้าด้วยชาตินิยมแบบนี้เรียกได้ว่าเป็นยุทธการแบบหยิบเบี้ยได้ทุนทางการเมืองที่สะดวกสบาย แต่ทว่าหากพิจารณาในมุมกว้างกลับมีหลุมพรางที่ล่อแหลม และมีความเสี่ยงต่อผลประโยชน์ที่ยั่งยืนในระยะยาวเป็นอย่างยิ่ง ยิ่งกว่านั้นการอ้างอิงแต่หลักคิดที่ว่า รักคนไทยศรัทธาคนไทยด้วยกันดีกว่า เพราะถึงอย่างไรคนไทยก็ไม่มีทางเลวร้ายต่อคนไทยด้วยกันมากไปกว่าคนต่างชาติแน่ๆ ความนึกคิดแบบนี้ในทางวิชาการถือเป็นการเชื่อมั่นในคนพวกเดียวกันที่มาจากถิ่นฐานหรือภูมิหลังชาติพันธุ์เดียวกัน (nativism) ท่ามกลางบรรยากาศเช่นนี้ ย่อมทำให้เกิดกระแสการเมืองของการช่วงชิงใช้ประโยชน์จากการเล่นละครแสดงความรักชาติ และโจมตีคนอื่นที่ไม่ตามกระแสนิยมไทยแบบไทยมุง ผลแห่งกระแสความคับแคบที่แฝงตัวตามมากับความรักชาติแบบอนุรักษ์และปกป้องตนเอง กลับเป็นตัวการขัดขวางการพัฒนาวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ ในทางกลับกันจึงเท่ากับเป็นการบั่นทอนและลดสลายพลังแห่งการปฏิรูปตนเองของสังคมไป

### 3. กระแสโหยหาอดีต (nostalgia)

กระแสโหยหาอดีต (nostalgia) หมายถึง ความรู้สึกและสภาพจิตใจที่เป็นสุขเมื่อนึกถึงเรื่องราวในอดีตของตน ทั้งนี้เพราะการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการเร่งรัดพัฒนา และกระแสจากโลกาภิวัตน์ที่เร่งรัดทำให้เกิดผลกระทบต่อจิตใจของผู้คนในสังคม แรงกระแทกกระทั้นจากความเป็นสมัยใหม่จากภายนอก

ทำให้เกิดความต้องการแสวงหาความหมายให้แก่ตัวเองหรือแก่กลุ่มตน ประกอบด้วยการแสวงหาสิ่งแปลกใหม่ ทำให้เกิดความต้องการที่ตนเองสามารถยึดโยงกับอดีตที่อ้างอิงได้ สภาพการณ์ของโลกยุคปัจจุบันเช่นนี้อุตสาหกรรมการบินเหิง เช่น ภาพยนตร์และการท่องเที่ยวกลายเป็นสื่ออันสำคัญว่า และเป็นช่องทางที่เติบโตใหญ่อย่างสะดวกรวดเร็วเพื่อตอบสนองความโหยหาอดีตของผู้คนได้มาก ดังนั้นเราจะพบได้ว่าอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวมีลักษณะเป็นการตอบสนองต่อภาวะดังกล่าวอยู่ไม่น้อย มีการจัดงานมีการพรรณานารวมทั้งการแสดงออกทางสังคมในรูปแบบที่หลากหลาย โดยเน้นเรื่องที่ทำไม่ได้ในชีวิตในเมืองและในสังคมเทคโนโลยีที่มีแต่การแข่งขันเอารอดเอาเปรียบกัน การเน้นคุณค่าแบบอุดมคติ เช่น ความเป็นชุมชนที่แวดล้อมไปด้วยธรรมชาติ ความห่วงหาอาทร และความมีน้ำใจ บางทีก็เรียกรวมๆ กันว่า ความเป็นคนไทย ซึ่งมักต้องอ้างอิงอาศัยค่านิยมแบบทางการ (official values)

อันที่จริงแล้วมีนักวิชาการบางคนชี้ว่า ในสังคมปัจจุบันการโหยหาอดีตได้กลายเป็นอุดมการณ์แห่งยุคบริโภคนิยมที่ช่วยให้ผู้คนลอยหลุดจากความเป็นจริงของสังคมทั่วโลกไปแล้ว ลักษณะที่เป็นอุดมการณ์และการบริโภคอุดมการณ์เช่นนี้จะห่างไกลจากความเป็นจริงเพียงไรนั้น มักมิได้มีความสนใจกันนัก บางครั้งปรากฏการณ์นี้ก็แสดงออกมาในรูปแบบชาตินิยมแนวที่โหยหาอดีต (nostalgic nationalism) ดังที่ปรากฏเป็นตัวอย่างความตื่นตัวผลักดันให้มีการสร้างอนุสาวรีย์วีรชนสงครามในอดีต และความตื่นตัวต่อภาพยนตร์อิงประวัติศาสตร์ เช่น บางระจัน สุริโยทัย เป็นต้น

บางคนอาจเห็นว่านี่เป็นเพียงกระแสนิยมที่พุ่งสูงด้านบันเทิงเท่านั้น แต่ข้อที่น่าสังเกตก็คือ ลักษณะที่เป็นอุดมการณ์เช่นนี้มีบทบาทหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้ากับปัญหาโครงสร้างการพัฒนาในปัจจุบัน สภาพการณ์เช่นนี้ช่วยกลบเกลื่อนหรือปิดบังความรู้สึกผิดที่ลับคมไม่ได้แก้ปัญหา อันเนื่องมาจากโครงสร้างสังคมยังมีความไม่เท่าเทียมกันและมีความไม่เป็นธรรม การระดมความรู้สึกชาตินิยมแบบนี้ นับวันจะเด่นชัดขึ้นในประเทศต่างๆ ที่รู้สึก ว่า อุดมการณ์แห่งชาติกำลังถูกคุกคามจากภายนอกจนความมั่นใจในตนเองลดลงไป ในการรับมือกับแรงกดดันและแรงดึงจากภายนอก ไม่ว่าจะโดยเจตนาหรือจะโดยการถูกขับเค็ลื่อนก็ตาม

ข้อดีประการหนึ่งของกระแสโหยหาอดีต คือ การกระตุ้นให้ผู้คนหันมาสนใจใคร่รู้เรื่องราวทางประวัติศาสตร์กันมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันก็มีข้อพึงระวังอยู่ว่าในสถานการณ์ภายใต้สิ่งท้าทายจากโลกาภิวัตน์เหล่านี้ น่าสงสัยว่า กระแสแห่งการผลิตและการบริโภคอุดมการณ์โหยหาอดีตนี้จะช่วยเพิ่มพูนสติและแก้กฏการเจริญปัญญาของคนในสังคมเพื่อรับมือกับปัญหาซับซ้อนซึ่งเกิดจากโลกาภิวัตน์ได้อย่างไรกัน ในบางกรณีหากไม่มีการเตือนสติกันบ้าง ก็อาจเป็นการส่งเสริมให้สังคมเขวไปโดยไม่ทันรู้ตัว โดยเฉพาะการตกไปอยู่ในกระแสการสร้างความรู้สึกเป็นปฏิปักษ์ต่อศัตรูใกล้ตัวที่มองเห็นง่าย ๆ ตัวอย่างการหลงประเด็นในยุคปัจจุบันคือ ปรากฏการณ์ที่เคยมีรายงานข่าวว่า เคยมีกองทัพบางส่วนวางแผนยุทธศาสตร์ที่เห็นเพื่อนบ้านเป็นศัตรูถาวร และอาศัยชัยชนะเหนือเพื่อนบ้านเป็นเครื่องบำรุงขวัญแม้กระทั่งการที่สื่อมวลชนใช้ภาษาพาดหัวข่าวหนังสือพิมพ์ให้เห็นแรงงานต่างด้าวเป็นอาชญากรต่างๆ ที่ข้อเท็จจริงรัฐบาล

ไทยเคยผ่อนผันให้คนเหล่านี้ทำงานมาหลายครั้ง แต่ทว่าทางการไทยเองขาดการจัดวางระบบ และนโยบายแรงงานระยะยาวที่มีสำนึกรับผิดชอบตามหลักกรรมภิบาล อันที่จริงตัวอย่างเหล่านี้สื่อให้เห็นอาการปัญหาโลกกว้าง-จิตแคบที่ปรากฏเป็นรูปธรรม และสิ่งเหล่านี้พึงได้รับการทบทวน หากว่าสังคมไทยเรามุ่งหวังความสัมพันธ์ที่ยั่งยืนในภูมิภาค

### **บริบทอุดมการณ์ทางการเมือง**

หากพิจารณาปฏิกริยาทางวัฒนธรรมต่างๆ ต่อโลกาภิวัตน์ กระแสอุดมการณ์ทางการเมืองที่ผลักดันขับเคลื่อนนโยบาย โดยแบ่งอย่างหยาบๆ เพื่อเป็นจุดเริ่มต้นประกอบการพิจารณาเป็นแนวทางถกเถียงสู่การมองในแง่มุมที่กว้างขวางออกไป เราสามารถตั้งข้อสังเกตในแง่มุมของชนชั้นนำและประชาชนได้ดังนี้

1. ลัทธิชนชั้นนำทางวัฒนธรรม (cultural elitism) ยึดถือว่าวัฒนธรรมจะต้องเป็นสิ่งดีงามที่สุด แนวคิดนี้เชื่อว่ามียุคชนชั้นคนจำนวนน้อยในสังคมที่รู้มาตรฐานสิ่งดีสิ่งชั่ว สามารถแยกแยะความสวยงาม ความอัปลักษณ์ได้ และกลุ่มบุคคลเหล่านี้อยู่ในแวดวงราชการระดับสูงและผู้นำทางการเมือง ทั้งนี้พวกเขาเชื่อว่า สามัญชนโดยทั่วไปมักจะสนใจในเรื่องพื้นๆ ไม่มีแก่นสารนัก บ้างก็ไร้สาระ บ้างก็ขาดสำนึกทางศีลธรรมที่ถูกต้อง โดยเฉพาะวัยรุ่นที่มีพฤติกรรมไปในทางที่ไม่ควร หรือคนต่างชาติพันธุ์ที่อยู่ร่วมแผ่นดินที่พูดต่างภาษา ที่สำคัญคือ ไม่เข้าใจวัฒนธรรมตามสภาวะที่เป็นจริง ปฏิกริยาจึงเป็นการตื่นตระหนกทางวัฒนธรรมได้ง่าย แนวคิดเช่นนี้หากเร่งรัดกำหนดออกมาเป็นนโยบายก็จะมุ่งบัญญัติแนววัฒนธรรมมาตรฐานและคำสั่งข้อห้ามทางวัฒนธรรมต่างๆ ซึ่งเป็นการผลักดันนโยบายและการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมจากเบื้องบนลงล่างทางเดียวมากขึ้น ส่งผลให้เกิดการติดยึดทัศนคติวัฒนธรรมเชิงสถิต และกลายเป็นการสนับสนุนระบอบอำนาจนิยมทางวัฒนธรรมโดยง่ายและไม่รู้ตัวแนวทางนโยบายวัฒนธรรมแบบกำหนดจากเบื้องบนเช่นนี้ ก็ย่อมจะกลับกลายเป็นการเอื้อให้แก่ระบบเผด็จการทางวัฒนธรรมในลักษณะรวมศูนย์ไปได้โดยไม่ตั้งใจ แม้ผู้นำจะทำไปโดยรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม

ผลร้ายที่สำคัญอีกประการหนึ่งของการใช้แต่แนวทางชนชั้นนำเช่นนี้ คือ ทำให้วัฒนธรรมเหลือแต่รูปแบบเปลือกนอกแต่ไร้วิญญาณ การใช้อำนาจกำหนดวัฒนธรรมย่อมทำให้วัฒนธรรมแปลกแยกห่างเหินไปจากชีวิตจริงของสังคมนั้นๆ ซึ่งมีฐานทรัพยากรวัฒนธรรมที่กว้างขวางกลับต้องเรียวแคบลงไปอีก ซึ่งอาจมีผลกระทบต่อชนหลายกลุ่มหลายภูมิภาค และกระทบต่อความหลากหลายทางวัฒนธรรม ผลร้ายที่ติดตามมากก็คือ การลดทอนพลังสร้างสรรค์ของชีวิตวัฒนธรรมไป ที่ร้ายแรงที่สุดก็คือ ส่งผลสืบเนื่องให้เกิดการจำกัดทางเลือกทางวัฒนธรรมในอนาคตของสังคมไปด้วยโดยไม่ทันรู้ตัว

2. ลัทธิประชานิยมทางวัฒนธรรม (cultural populism) เป็นแนวทางต่อต้านกระแสวัฒนธรรมมาตรฐานที่ถูกกำหนดโดยชนชั้นนำทางวัฒนธรรม แนวทางประชานิยมทางวัฒนธรรมเรียกกร้องให้หันมาสนใจศึกษาวัฒนธรรมของสามัญชน วัฒนธรรมชาวบ้าน และภูมิปัญญาชาวบ้าน ปัจจุบันมักเป็น

ที่ยอมรับกันทั่วไปว่า แนวการศึกษาวัฒนธรรมบนพื้นฐานของสามัญชนถูกละเลยมานานแสนนาน เพิ่งมา  
ระยะไม่ถึงสองทศวรรษนับจากที่มีการสนใจแก่นสารของวัฒนธรรมพื้นบ้านและพื้นเมืองเหล่านี้ ดังนั้น  
น้ำหนักการมองเรื่องวัฒนธรรมแนวนี้ก็ยังค่อนข้างเน้นด้านจินตภาพเชิงอุดมคติ (ideal culture) บางกรณีก็  
เป็นภาพวัฒนธรรมชุมชนสำเร็จรูปที่มองจากเบื้องบนลงมามากกว่า ซึ่งให้เห็นว่ากระแสวัฒนธรรมมาตรฐาน  
ยังมีอิทธิพลครอบงำอยู่มาก

บางครั้งปรากฏการณ์ที่อุดมการณ์แบบชนชั้นนำหรือแบบอิงรัฐ (state-centric) อาจแฝงเข้ามา  
ผสมโรง แนวทางประชานิยมนี้ได้ เช่น ความปรารถนาดีของผู้ใหญ่ที่มุ่งแต่การออกกฎเกณฑ์ให้คนรุ่นเยาว์  
โดยมุ่งวางแนวทางที่พึงประสงค์ตามสายตาของผู้ใหญ่ แต่ละเลยการมีส่วนร่วมของคนรุ่นเยาว์ การ  
กระทำเช่นนี้กลับกลายเป็นการส่งเสริมระบบอำนาจนิยมทางวัฒนธรรมไปอีกเช่นกัน แม้ผู้นำจะมีได้มี  
เจตนาเช่นนั้น แต่สภาพการณ์ของนโยบายทางวัฒนธรรมที่ขาดการมีส่วนร่วมเช่นนี้ ย่อมจะเป็นผลเสีย  
มากกว่าผลดีในระยะยาว ทั้งนี้เพราะการกำหนดนโยบายทางเดียวจากเบื้องบนจะกลายเป็นการทำลาย  
ศักยภาพ ทำลายความมั่นใจ และความศรัทธาเริ่มของเหล่าเยาวชนไปได้ หากสภาพการณ์เป็นไปเช่นนี้โดย  
ไม่มีการทบทวน ย่อมจะทำลายธรรมชาติของการสร้างสรรค์และความมีชีวิตชีวาของวัฒนธรรมคนรุ่นใหม่  
ไป ภาพอุดมคติของวัฒนธรรมที่ตายตัวกลับเป็นการละเลยและขวางกั้น การเปิดใจที่จะเรียนรู้พลวัตและ  
ความหลากหลายจากท้องถิ่นด้วยซ้ำ

### วิธีวิทยาในการศึกษาองค์ความรู้ทางวัฒนธรรม: อุปสรรคและมิติใหม่ที่สำคัญ

อย่างไรก็ดี การพิจารณาวัฒนธรรมตามสองแนวทางข้างต้นแม้จะเป็นสิ่งสำคัญ และเป็น  
ประโยชน์มากแต่ก็คงจะไม่เพียงพอและไม่อาจช่วยให้สังคมเห็นทางเลือกที่ชัดเจนได้ รวมทั้งขาดแนวทาง  
แก้ปัญหาที่มีประสิทธิภาพ ประเด็นปัญหาสำคัญ ได้แก่

ประการแรก อุปสรรคสำคัญในการศึกษา ได้แก่ ลัทธิชาตินิยมในทางวิธีวิทยา (methodological nationalism) หมายถึง การติดยึดอยู่ในฐานคติหรือข้อสมมุติฐานบางอย่างที่เกี่ยวกับ “ความเป็นไทย”  
หรือ “คนไทย” หรือ “ประเทศไทย” จนตายตัวเป็นความจริงโดยไม่มีการเปิดโอกาสแก่การตั้งคำถามทาง  
วิชาการกลับกลายเป็นสิ่งที่คิดขวางการคิดให้กว้างไกล อุปสรรคทางด้านแนวคิดหลักที่เป็นข้อจำกัดทางวิธี  
วิทยาข้อนี้มีความสำคัญมาก ตัวอย่างเช่น การยึดมั่นถือมั่นในเขตพรมแดนโดยขาดสำนึกความเข้าใจ  
ประวัติศาสตร์ยุคก่อนจะเป็นประเทศหรือการยึดมั่นถือมั่นใน “หน่วยวิเคราะห์” ในระดับหนึ่งระดับเดียว คือ  
ประเทศชาติเป็นหน่วยหนึ่งหน่วยเดียวเป็นหลักตายตัวและไม่จำแนกหรือการติดยึดใน “ความเป็นไทย” ซึ่งมีความ  
หมายหลากหลายนอกเหนือจากความหมายทางวิชาการ

ประการที่สอง แนวทางของลัทธิชนชั้นนำ (elitism) แนวคิดในการศึกษาและนโยบายที่ผ่านมาใน  
อดีตมักจะไม่เน้นแต่แนวทางลัทธิชนชั้นนำทางวัฒนธรรม เป็นส่วนใหญ่มาตลอด แม้แนวทางที่สองจะมีความ  
สำคัญยิ่งก็ตาม ดังนั้น จึงควรจะต้องส่งเสริมให้มีการศึกษาต่อในเรื่องท้องถิ่นให้หลากหลาย

รวมทั้งการส่งเสริมการศึกษาแบบมองจากเบื้องล่างขึ้นไป (studying-up approach) ให้มากขึ้น ทั้งนี้ควรเน้นบทบาทที่เคารพความเป็นตัวตนของท้องถิ่นและผู้มีส่วนร่วมโดยตรงควบคู่ไปด้วย เพราะประเทศยังต้องการองค์ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่หลากหลายและของชุมชนต่างวัฒนธรรมอีกมาก และสิ่งเหล่านี้ก็ยังเป็นเพียงส่วนเสี้ยวเดียวขององค์รวมของวัฒนธรรมในสังคมไทย

เรายังต้องการองค์ความรู้ที่เพิ่มพูนสำนึกต่อภูมิภาคอีกมาก เช่น วัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง วัฒนธรรมด้านภาษาต่างๆในเอเชียอาคเนย์ อาเซียน ฯลฯ ให้มากขึ้น

### **แนวทางและวิถีวิทยาเพื่อความหลุดพ้น**

ด้วยสภาพการณ์ของโลกาภิวัตน์ที่มีลักษณะซับซ้อนเช่นนี้ การเน้นแนวทางการศึกษาและการพิจารณานโยบายทางวัฒนธรรมเพียงแนวทางหนึ่งแนวทางใดข้างต้น จึงตกอยู่ภายใต้พาดานความคิดแบบชาตินิยมทางวิถีวิทยา โดยไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ การติดยึดกับหน่วยวิจัย แนวคิดแบบเดิมๆ จึงไม่อาจที่จะช่วยให้เราเข้าใจ ปรากฏการณ์เหล่านี้ได้อย่างถ่องแท้ และย่อมไม่สามารถจะช่วยให้การแสวงหานโยบายและมาตรการทางวัฒนธรรมที่เหมาะสมเป็นจริงขึ้นมาได้ ดังนั้นเราจึงมีความจำเป็นที่จะต้องมีความใหม่ในการทำความเข้าใจ ซึ่งก็คือดำเนินยุทธศาสตร์ที่หลากหลายในการศึกษา อันได้แก่

**ประการแรก** สำนึกถึงความเป็นพลโลก (global citizenship) ของคนไทย หันมาใส่ใจประเด็นความเป็นมนุษย์ของคนไทยมากขึ้น ทั้งนี้ เพราะกระแสโลกาภิวัตน์ด้านวัฒนธรรมและการแข่งขันมีผลกระทบในการเปลี่ยนแปลงค่านิยมมนุษยธรรมและความพอเพียงไปอย่างมากมาย

**ประการสอง** มุ่งให้เห็นภาพทั้งจุลภาคและมหภาค เห็นภาพของกรุงเทพ ซึ่งเป็นท้องถิ่นหนึ่งกับมหภาค ซึ่งเป็นประเทศและภูมิภาคเอเชียอย่างเป็นกระบวนการ

**ประการที่สาม** เชื้อให้มีช่องทางและเวทีแลกเปลี่ยนการมองจากจุลภาค (กลุ่มหรือชุมชนท้องถิ่น) ให้เห็นเป็นภาพมหภาค (โลกและนานาชาติ รวมทั้งระบบนิเวศน์ของโลก) ดังคำกล่าวที่ว่า มองเห็นโลกผ่านรูเข็ม

**ประการที่สี่** มองปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมทั้งในแนวตั้งและแนวนอน (ระหว่างประเทศ รัฐบาล ท้องถิ่น) และแนวเฉียงอย่างหลากหลายทิศทาง (เช่น ผู้เสียหายในชุมชนท้องถิ่นส่งคำอุทธรณ์ร้องทุกข์สู่สหประชาชาติโดยตรง) ยุทธศาสตร์ตามแนวทางทั้งหมดที่กล่าวมานี้เป็นพลวัตที่มุ่งส่งเสริมกระบวนการแลกเปลี่ยนและเรียนรู้ระหว่างกันบนพื้นฐานของชีวิตจริงให้เข้มแข็งมากขึ้น

ส่วนของแนวคิดที่ใช้ในการศึกษานั้นสะท้อนให้เห็นถึงความมีพลวัตทางการศึกษา ด้วยการให้ความสนใจในเรื่องแรงจูงใจในการศึกษาในเรื่องนั้นๆ เป็นสิ่งที่ควรพิจารณา เพราะด้วยว่าผู้ที่ศึกษานั้นให้ความสำคัญในใดเป็นสำคัญอันนำมาสู่การตัดสินใจ เพื่อการศึกษาเรื่องดังกล่าว เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงเหตุผลในเชิงการนำเสนอองค์ความรู้และเงื่อนไขของการปรับเปลี่ยนวิธีการนำเสนอองค์ความรู้ เพราะด้วยที่การศึกษาองค์ความรู้วัฒนธรรมกรุงเทพฯ นั้นที่มีความเป็นพลวัตสูง การกระทำการศึกษาของผู้ที่ศึกษาที่

อยู่บนพื้นฐานของนั้นๆ มีมิติอะไรที่เปลี่ยนแปลงไปจากแต่เดิมอย่างไร และเหตุปัจจัยอะไรที่นำมาสู่การปรับเปลี่ยนของเรื่องประเด็น กลุ่มคนที่ศึกษา การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวที่เกิดขึ้นนั้นเป็นปรากฏการณ์ที่นำมาสู่การเคลื่อนไหวทางองค์ความรู้ สู่การสร้างมิติที่เกี่ยวข้องในอาณาบริเวณทางองค์ความรู้

กระแสการสร้างองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในปรากฏการณ์ทางการศึกษาวิจัยได้นั้น มีส่วนใดที่เสมือนเป็นตัวขับเคลื่อนหรือกระตุ้นให้เกิดประเด็นการศึกษาขึ้น ที่แตกต่างไปตามเงื่อนไขตามการมีพลวัตทางวัฒนธรรมในอาณาบริเวณองค์ความรู้อันแตกต่างกัน